

K É R D É S É S F E L E L E T

Mindig csak azt tudom becsülni magamban, amit ezután fogok csinálni.

André Gide

1.

A megújult magyar sajtó szinte megindulásától kezdve máig nem vette le napirendjéről az írók hallgatásának kérdését. Az írók *szava* nálunk soha annyira nem foglalkoztatta a közvéleményt, mint most a *hallgatásuk*. Mindenki elmondta már véleményét ezirányban, — tudtunkkal eddig csak az író nem mondta még el a magáét, legalább is a kérdés teljes átélésével s ezáltal továbbvivő utat mutatva nem. Holott, bármi legyen is véleményünk a különféle magyarázatokról, — maga a tény letagadhatatlan; és szinte minden írónak szembe kell néznie, ha nem is a maga, de az *irodalom* hallgatásának szfinxével, melyet, titkait kitudva, le kell győzni. Én nem hiszem, hogy ez a szörny — amint ezt legtöbbszörre magyarázzák, — hiányos táplálkozásunkkal *táplálná* egyre több fejét, s még fűtetlen lakásunk se élteti. Hogy pedig az élményeknek „érniük kell” s más ilyenféle, szintén csak megkerülése a szélesen terpeszkedő kérdésnek, nem megoldása. Mert az írók valóban hallgatnak, s egy-két kivétellel még azok is, akik *írnak*. Így lehetne mondani: nem az írók, a magyar *irodalom* hallgatásával állunk szemközt. Mert akik szólnak is, jobbára úgy szólnak, hogy az különös paradoxia folytán, ebben a pillanatban *hallgatásnak* tűnik, szinte semminő kapcsolatban nem lévén megújuló életünkkel, azzal a roppant mozgalommal, amely most dolgozza át egész társadalmunkat; különösképpen annyira sincs kapcsolatban, mint az elnyomatás idejének teljesen elvonuló irodalma, mely kifejezett, többé-kevésbé éles szembefordulás, erős *negatív* kapcsolat volt a maga társadalmával; most azonban, aki pozitív kapcsolatot nem talál, az *minden* kapcsolatát elvesztette, hiszen ezek az írók politikai síkon nem állnak *szemben* a változással; így műveik, szinte önmagukkal sem azonosulva, valami olyannak adva hangot, ami elmúlt, még öbennük is, — mintegy érvényüket veszítik.

„De elveszíti-e érvényét” — kérdezik erre sokan s első pillanatban az is, aki e sorokat írja, „érvényét vesztheti-e az, ami valakinek bensőségesen átélt, kényszerű mondanivalója és kitűnő kifejezésben nyer hangot? És ami nemrégiben még érvényesnek számított volna, — pusztán azért, mert megváltozott körülmények között hangzik el?” És itt a példák és érvek özöne következhetnék. „Nem örökebb érvényű-e a művészet, minthogy ennyire a pillanathoz lenne köthető? Nem ismerünk-e a világirodalomban írókat, nagy írókat, akiket csak haláluk után fedeztek fel, akik társadalmukban nem találtak visszhangra? És száz év múlva nem mosódik-e el mindaz, ami ma oly élesnek tűnik s nem ragyog-e majd ki belőle az, ami ma homályos? Amit bármikor bárki érez, nem valóság-e s a kifejezésnek egy magas és egyszeri fokán nem válik-e „örök emberivé”, „örök örömmé”? ... --- Mindez önkéntelenül is felvetődik és nem olyan egy-

szerű felelni rá, — de úgy látszik, éppen erre kell felelnie mindenkinek, tudva vagy tudattalan, aki ma az alkotás lidérces erejét s a kétségbeesésig beláthatatlan lehetőségeit hordozza magában.

2

De miért kell egyáltalán felvetni ezeket a kérdéseket s miért kell felelni rájuk? — kérdezik megint mások, éppen a művészet és alkotás oldaláról, amely számunkra is a legérvényesebb oldal. Aki művésznek született, az amúgyis önkéntelenül megoldásra talál s úgyis művekkel fog válaszolni, s úgyis egyedül művekkel lehet választ adni, nem a róluk való elmélkedéssel. Ez így majdnem megtámadhatatlannak tűnik, — ám a dolog mégsem ilyen egyszerű. Mert mik azok a „művek“, ezek a fantomok? Ne hagyjuk tőlük ingoványra csalni magunkat. Nem éppen az ember s az emberi társadalom szakadatlanul megújuló kérdései és feleletei-e? S a mindig változó kérdések és tartalmak mindig változó feleletekbe és formákba kényszerülnek: az élet mindig azonos árama mind változó edényekbe önti tartalmát, mint a kút. S nincsenek-e az embernek olyan élményei, amelyek egy bizonyos pillanatban, a tudatosulásnak egy bizonyos fokán értelmi és csakis értelmi síkon kaphatnak formát? Azok, akik éppen a „művekre“ való hivatkozással állnak szemben a kérdések elvi felvetésével, azért teszik, mert ebben a pillanatban a legélesebb feleletre éppen ez a forma kötelez. Példákkal is fel vannak mindjárt fegyverkezve, hogy apáink bezzeg nem törődtek ilyen kérdésekkel, ők csak megalkották bámulatunkat kivívó műveiket. „Ők csak egyszerűen irtak“ — ahogy fenhéjázó kicsinyítéssel hivatkoznak rájuk. Csak éppen azt felejtik el, hogy ha apáink természetesen nem is állottak ezek előtt a kérdések előtt, de igenis állottak más, ugyanilyen kényszerítő kérdések előtt; csakis ebből születhettek meg műveik. Minden társadalomnak s benne minden egyénnek újra szinte előlről kell kezdenie az élet teljes megoldását. Azoknak, akikre ilyen sóhajtozva és felületes irigységgel gondolunk, szeretjük már csupán *eredményeit* látni, holott ezek az eredmények éppolyan teljes szembenézést követeltek az adott dolgokkal. És nekünk, ha követni akarjuk őket, nem *eredményeiket* kell elfogadnunk, melyekkel mi immár nem jutunk sehová, hanem ugyanazt a teljes utat, melyen életünk minden tényével szembe kell kerülnünk, hogy elérkezzünk a magunk egészen *más* eredményeihez. És ne ijedjünk meg attól, hogy ezek néha valóban egészen mást fognak mutatni, mint amit eddig megszoktunk bámulni és szeretni; még attól se, hogy ez néha úgy fog tűnni előttünk, mint nem „művészet“; az csupán attól van, hogy bizonyos fogalmakat még nem tudunk elképzelni más tartalmakkal, mint aminőkkel eddig mások megtöltötték őket. „Hogyha ez nem művészet, kedves Ernő, hát nem művészet“ — írta Karinthy egy ars poetica-szerű versében. „Hogy ez nem „művészet“? Akkor fütyülök a „művészetre“. Én többet akarok, én azt akarom, ami kell!“ Így József Attila. S még az se riasszon, ami legjobban rémít, hogy megváltozott tartalmainkat esetleg formai analógiákba se helyettesíthetjük be. Aki művész, annak mindenekelőtt éppen azt kell tudnia, hogy új tartalom új formákat épít s új formák új tartalmakat revelálnak. És művészet éppen az, „ami kell“.

Miért hallgat hát az irodalom?

Roppant változáson estünk át; s mégis, ezt a változást és irdatlan játékait, bármennyire is velünk történtek, nem éltük át végső fokon, a tett fokán, mert nem vettünk benne igazi részt; eredményeihez, melyeken egész életünk épülni fog, nem járultunk hozzá. A magyar elnyomott osztályok nem vívták ki, hanem úgy kapták, az oly rég késő forradalmat, amely így igen sok lényeges eseményétől megfosztódott; s ugyanígy az egész nemzet sem csinálta a háborút, sem a békét, mindent csak elfogadott, először hóhérai, majd felszabadító legyőzői kezéből. Az az ellenállás, mely legjobbjainkban élt, nem tudott felszínre kerülni, mintegy virtuális maradt, semmiféle valóságos tetre és tényre nem tekinthet vissza, mint konkrét művészi élményre. Amiből az egész megújult francia, jugoszláv, szovjet irodalom táplálkozik, az a magyar író számára „terra incognita”. Sokan ezt egyedül írónk „elefántcsonttoronyának” tudják be, holott a mélyén ott van társadalmunk sokkal kezdetlegesebb berendezése és az a bámulatraméltóan illiterátus uralkodó osztály, melynek sivárságába dús irodalmunk mindig beágyazódott. Egyszer egy társaságban az emigrációból hazatért világhírű professzor felvetette a kérdést, hogy vajjon egyetlen magyar író nem akadt, akit tevékeny részt vett volna az ellenállásban? A kérdés igen elgondolkoztató. Ha Malroux lehetett maquis-tábornok Aragon, Eluard a francia ellenállás fáradhatatlan szervezői, nálunk egyetlen író se akadt, aki ne lett volna gyáva, vagy megjuhászodó, vagy elvakult? A metszően okos forradalmár Illyés, a prófétai haragú, lázongó Fodor József megtorpantak volna az első tett előtt? Vagy Zelk Zoltán az ukrainai aknamezők és tifusztanyák embertelen és megálgató irtózata, — Radnóti a bori halátábor borzalma és a tarkólövetés háthorrongatóan biztos tudata *helyett* nem vállalták-e volna *inkább* a partizánélet nemes és dicső kockázatát? De vajjon hol vállalták volna? Még ha lett is volna komolyabb mozgalom, — ki gondolt volna rájuk? Ha lett is volna bennük kezdeményező erő, — ki hallgatott volna rájuk? A mi középosztályunknak még leghaladóbb, így-úgy ellenállást kifejtő része sem igen tudott arról, hogy vannak magyar írók, s ha vannak, szavuk nekik, a nemzetnek szól. Egészen más okok folytán természetesen az alsó osztályok még kevésbé kerültek közel hozzájuk. Az egyetlen szerény és szerencsétlen sorsú mozgalom vezérei is, a hősi halált halt vezérkari tisztek és társaik természetesen mindenki mással előbb társultak, mint írókkal. Mi sem jellemzőbb, minthogy egy közismerten baloldali fiatal írónk, aki épp abban az időben Pestre került, mint elég bizalmas pozícióban lévő tartalékos tiszt, csak egy különleges véletlen folytán értesült a mozgalom létezéséről s minden igyekezete mellett akkor sem volt képes érintkezésbe kerülni vele. Nem dicsekedhetünk valami nagymérvű ellenállással, de a szellemi emberek, mint évszázadok óta minden sorsdöntő fontosságú nemzeti helyről, még ebből is kiszorultak. Ilyenformán ennek az ellenállásnak hiánya nem csupán politikai és diplomáciai téren pótolhatatlan, hanem a benne felmerült nagy közös élmények hiánya nehezíti meg a haladó értelmiség teljes és termékeny odaállását a dolgozó osztályok mellé, ami — mint az a továbbiakból kitűnik, — a magyar irodalomnak elsőrendű létfeltétele.

* Tudtommal egyetlen magyar író találatott érdemesnek a Magyar Szabadság Rendje; s ez Várnai Zseni.

Ha futólag végigtekintünk századunk egész európai irodalmán, melynek ragyogó példájára az elvonultak és nemlétező váraikat védők legtöbbszörire hivatkoznak, azt láthatjuk, hogy legmagasabb pontjukról ezek is mind jóelőre erre az útra mutatnak. Rendkívül nagy szükség van ennek az irodalomnak teljes és átfogó új szemléletére, hogy megvonhassuk igazi határait mind azok felé, akik mit „elefántesonttornyot“, „polgárit“ és „reakciót“ az egészet mindenestül elvetnék; mind pedig azok felé, akik valóban reakciós, vagy legalább is terméketlen és kikerülhetetlen epigonizmusba hurcoló útjaikra innen merítenek igazolást.

A kapitalista berendezkedés végső kifejtete olyan szakadásban mutatja mind a társadalom, mind az egyén életét, — melynek éppen végső átélése nem is nyilvánulhatott meg másban, mint a költészetben élés, szimbolizmus, „öncélúság“, „poésie pure“ Ortega szavával élve „embertelenedett“ művészetében és világlátásában. A munkamegosztás teljes kultúrabomlasztó életformájával végső fokon az ember teljes megosztásához vezetett, a köz- és magánélet, a munka és az öröm, a haszon és az értelem mesterséges szétválasztásához, ahhoz a természetellenes ponthoz, ahol végül is az lett *természetes*, hogy épp a társadalom legjobbjai, dolgozó és alkotó egyénei teljesen visszaszorultak és visszavonultak a nyilvános élet minden teréről, átadva sorsuk intézését a kalmároknak, hogy legvégül egyenesen a rablógyilkosok kezébe adják. Az élet olyan mértékben individualizálódott, mint még talán soha a történelem folyamán. A közös sors megvilágosodásának ünnepi elragadtatása helyett a sorsától, tetteitől mintegy elszakadt egyén a mindent magába buktató „ennui“ mélységét élte át. A mult század második felétől kezdve egy olyan individualista, közösségében valódi szerepére nem találó irodalom jött létre, melyre úgyszólván nincs példa az ismert irodalmak történetében. Akik valóban az élet teljességének átélésére születtek e korban, — szinte mind ebből a semmibe vesző labirintusból kerestek kivezető fonalat. Egész művük egyetlen megnyíló tág kérdés, melybe egymásután hullnak bele és tűnnek el az élet nagy tényei. Mindegyik, ahogy Valéry mondja Mallarméről, „puszta létezésével magát az irodalom tényét teszi kérdésessé.“ Amiben természetesen, — minthogy ezeknek a költőknek, mindenkinél inkább, a költészet mindenestül magát az életet jelenti, — az egész élet problematikussá válása értendő. Természetesen a tőkés rend még szilárdnak látszó állapotában, a társadalmi változásnak még nem láthatva lehetőségét, nem láthatva azokat az új emberi csoportokat, melyek az embertelenné lett életet újból emberi közösségbe képesek vezetni, — „ideális“, képzelt közösségekre építhetnek csupán, az „ősi“ az „egyetemes“ ideáira, puszta emlékére a teljes élet valóságának, ahogy a nyomorék idézgeti elvesztett végtagjainak szabad mozgását. Mindnyájunknak, szinte az egész XX. századi nagy irodalomnak, az a feloldhatatlan tragikum, hogy mennél kikerülhetlenebbül merül fel benne az élet kiteljesedésének, a közös életbe emelkedésnek a vágya, — annál mélyebbre kényszerül bukni a magány és értetlenség szakadékába. Egy Mallarmé mennél végsőbb erővel tör az egyetemes, mindenkire érvényes, egyetlen nagy hang megalkotására, annál menthetlenebbül magára marad s annál „érthetlenebb“ szövegek

örvényeibe sodródik. Így kényszerül támaszul a katolikus mise latin szövegére hivatkozni például, mely *érthetlenségénél* fogva képes valamilyen közös ünnep létrehozására. Valéry egyre „tisztább“ és „embertelenebb“ paradoxái is innen emelkednek és ide hullnak vissza újból. És így kényszerül Rilke azt látni kora legfőbb feladatának, hogy „legalább *emlékezzünk* ünnepekre“, ha magunknak már nem is sikerül ünnepeket alkotnunk. „Egy Isten se müljön el tőlünk! Kellenek ők minékünk mind, maradjon mindegyik érvényes előttünk.“ Míg az új istenek lehetősége, az új teljesebb valóság s az azt hordozó népek nem merülnek fel az ünnepre képtelen, maga sorsát társadalmában meg nem lelhető lélek előtt, addig életének egyetlen lehetősége ez a görcsös ragaszkodás a már nem létező s ebben a világban nem is létezhető régi istenekhez s a bennük felragyogó teljesebb emberi élethez. — S a tudomány ugyanezt mutatja szintézisre való törekvésében a XIX. század mind részlegezőbbé és ezáltal mind érvénytelenebbé váló pozitívizmusával szembeszállva. A különféle etnológiák ősi közösségek felé fordulnak, egy bécsi etnológus, anélkül hogy sejtjené, a kárhoztatott modern szociológiával azonosul, midőn rendszerével egyetlen lelet, egyetlen megtalált gazdasági eszköz alapján következteti ki egy primitív társadalom egészét, teljes „felépítményét“, mint egyetlen csontból a brontozaurusz alakját. A civilizációnk alatt mintegy észrevétlenül élő népi műveltséget s benne a népköltészet kollektív alkotási módját feltáró néprajz és folklóre, a nagy antik közösségekre tekintő vallástörténetek —: mindez, ha visszafelé kénytelen is lépni — már mind előre mutat; ha mind Barrabást kiáltanak is, az egészből mégis az igaz név hallatszik.

5.

A népek életét a jövő számára elsősorban irodalmuk őrzi. A XX. század első felének életét jövendő századok bizonytalannal nem a legmagasabb irodalom alapján fogják rekonstruálhatni. S ez igen áruló. Ez az irodalom, — hangsúlyozzuk, éppen legmagasabb fokán, — mit se tud és mit se szól az életről, a maga életéről. Ha megnézzük a nagy szimbolista költészetet — nevezzük így egyszerűségből és tág értelemben nem indokolatlanul az egész modern költészetet, — végső fokon arra a következtetésre jutnánk, hogy ebben a korban az emberek *nem éltek*; az élet formája a tett s ebben a költészetben szó sem esik tetről, mintha az emberek nem végezték volna az élet alapvető funkcióit, csupán azok párlatát; csak álmaik vannak és haláluk van. Ezeknek a költőknek az alvilágba kellett szállniok, hogy az emberről (ha ők nem is tudhatták: *koruk emberéről*) a végső igazságot meglelhessék, azt, amelyikből a szépség megalkotható, a szépség, amely az ő számukra mindig a „szörnyűségesnek a kezdetével“ egyenlő. „Ki a holtak ligetébe lenn, Dalolt egyszer legalább, Az zengheti el csak a végtelen Magasztalás dalát“ — ez Rilke *tapasztalata* a költővéválás útjáról. „Aki dudás akar lenni, Pokolra kell annak menni“ — így még József Attila is. A felszínen, az élet valódi, látható színterén, mindennapjaink nyilvánosságában történő tettek mintegy érvénytelenek, nem igazak, nem jelentenek többé semmit. Ami Wilde egy aforizmájában ilyen megdöbbenően gyanútlan, tömönatos egyszerűséggel jut kifejezésre: „Ami tényleg megtörténik, sohasem fontos“. Csak a mélyen, rejtve mozgó, még nem történő, csak történéseket, *történelmet előkészítő* mozzanatoknak van való-sága. — Egy kor, amelynek életét művészete nem őrzi, — olyan, mintha nem is létezett volna, másszóval igazi létezése nem látható, hanem rejtőző

felében van, nem jelenében, csak jövőjében. Mint az öregek élete akik az élet valódi tartalma és izgalma nélkül szinte érvénytelenül élnek, semmit hozzá nem adva már multjukhoz, s életük tartalma, ha van, csak gyermekeik életében lehet. Amit néhány évtizeddel ezelőtt még hitelesen lehetett vállalni: nem venni tudomást az érvénytelen életről és teljesebb formák mult és jövőndő álmába fordulni tőle, — számunkra most már épp ez a magatartás lett érvénytelenné, azóta már láthatóvá, társadalmi felszínre válva az akkor még láthatatlanul és sötétben mozgó, valami metafizikus lehetőségként csupán *sejthető*, új és hiteles történelem, a felszabadult népek életének jövőt alkotó nagy árama.

6.

„A szabadság nem más, mint a szükségszerűség felismerése“

Engels

Mármost az író, aki nem tartozik eredeténél fogva ehhez a néphez, s így nem emelkedik vele szükségképpen, az életnek ebben a megnyílásában, kristály-álmainak fénytöréséből most már kénytelenül a valóság töretlen fényébe lépve, — a maga (és osztálya) legvalóságosabb élményeivel egyszerre ott találja magát a valóság hierarchiájának legalsó fokán. Mert — ezt is most kellett megtudnunk, — a valóság sem egyrétű, minden pillanatban több rétege helyezkedik el egymás fölött s aki az alsókhoz kapcsolódik, olyan, mintha a föld felszíne helyett rég elsüllyedt talajon próbálna járni és nyomát tanuságul hagyni másoknak. A földjétől megfosztott földesúr bánata elvesztett évszázados birtoka felett s minden e köré képzelhető élménye és „témája“ szubjektíve tagadhatatlan, sőt kikerülhetetlen valóság; művészi, vagyis objektív kifejeződésének még sincs lehetősége; amihez tartozik, az már rég elmondta a maga hangját abban a kórusban, melyet az emberiség énekel szakadatlanul: nincs vezérszólam, amihez kapcsolódjék. S ez csupán egy mesterségesen választott, végtelen példa. Ugyanez áll mindazon élményekre, melyek egy történelmileg elmult életforma éléséből adódnak. Az alkotótól tehát az idő ezektől a formáktól való elfordulást parancsol, művészi síkon ennél fogva lemondást egész nagy stílustalajokról, amelyeket éppen ezek a formák tartottak fenn a maguk kifejezésére s amelyekben szükségképpen *csakis* ezek fejeződhetnek ki. Legtöbben ezeket a stílusokat, e megejtő és magasrendű szépségeket siratják s ettől féltik a kultúrát. Nem veszik észre, hogy nem e szépségekről kell lemondani, csupán e szépségek *másolásáról*, mely éppen a hasonlóan nagy szépségek létrejöttének lehetőségét vágja el. Nem veszik észre, hogy mihelyt az a történeti helyzet, mely saját kifejezésére e stílusokat létrehozta, felbomlott, — ezeknek a stílusoknak bármilyen gyakorlott és tetszetős, bármilyen *őszinte* továbbjártása csupán stilromantika és epigonizmus lehet. Egyszer már elmondta önmagát — ezután már csak ismétlésére van lehetőség. Ott kell hagyni, mint a kialudt fáklyát, bármilyen szépen lobogott is és új lánggra lobbantakkal futni tovább a stafétát.

Nem véletlen, hogy egész Európában (nem számítva Angliát, ahol a háború a társadalmi erőviszonyokban nem hozott mélyebb változást), Franciaországban virágzik legjobban az új irodalom. Egyéb okok mellett azért is, mert ott sikerülhetett legjobban ez a „váltás“. Ott, hajdan együtt víva ki közös forradalmukat, polgárság és proletariátus között sosem volt olyan

mély a szakadás, mint egyebütt: a két osztály életformájában, szellemében, sőt érdekeiben sem vált el olyan élesen. Ezért lehetett, hogy Aragon, Eluard raffinált varázsú költeményei tábortűz mellett lelkesítették a legkülönbözőbb rétegekhez tartozó maquis-kat; ezért könnyebb és magától értetődőbb a francia értelmiségnek és művészeknek a szocializmushoz való csatlakozása s ezért kerül kevesebb „lemondásba” is.

7.

*„Új erkölcsöt kell követned,
az előbbit elfeledned,
atyád irgalmát tagadnod,
ipad irgalmát fogadnod,
mélyebben kell meghajolnod,
ráadásul jó szót adnod.”*

Kalevala

Mindezt olyanvalaki mondja, aki, nyilvánvalóan egész műveltségével, teljes tudatos és nem-tudatos, érzelmi és intellektuális élményanyagával egy hanyatló osztályhoz és felbomló berendezkedéshez kapcsolódik. Kézfekvő tehát, hogy felvetett kérdéseit, hánytorgó problémáit, saját fegyverét véve kölcsön, mint mondvacsinálta és „érvénytelen”, szintúgy „számon kívül hagyják”. Csakhogy: nálunk és egész Európában e pillanatban az írók és szellemi emberek nagyrészt és legjobb részben még hasonló származásúak, minthogy az új berendezkedés lehetőségét hordozó rétegek élete még nem jutott önmaga kifejezésének nemzeti és egyetemes perspektívában jelentős magaslatára. Más szóval s talán kissé metafizikusan kifejezve: a mindeddig kizsákmányolt és elnyomott népek még nem *azonosultak* teljesen a saját sorsukkal. Ezt a napi politika legkisebb kérdései éppúgy megmutatják, mint a történetfilozófiai áttekintés elvonásai. Gondoljunk egész egyszerűen arra, nálunk is mennyire nem tudott élni a nép a választás számára végre adódó szabad jogával. Így a proletár-sorból származó írók közül is a kivételes tehetségek, épp azok, akikben osztályuk sorsa tudatosult, szükségképpen megkeresték saját külön élményanyaguk áttételének lehetőségét a polgári kultúra közös európai stílusvilágába; ebben emelkedtek magasra, ha benne a népről és a népért szóltak is. Egy Giono, egy Illyés parasztokhoz írott kiáltványait, melyek végső forradalmi fokon képviselték osztályukat, — nem érthették azok, akikhez szóltak. Különös módon csak azok érthették, akik *ellen* szóltak, mert szükségképpen ezeknek a stílusában, ezek hangulati- és műveltség-kincsével vértzetten szólhattak csak.

A fasizmus leveretésével a kapitalista berendezkedés félszázad óta ingó hídja, melyet csak a két világháború irdatlan pilléreire lehetett ideig-óráig fenntartani, — végképp összedőlt és éppúgy csak roncsai állnak ki az időből, akár a mi hídainknak, melyeket végső örületében ő rombolt össze. Ha azt mondjuk, hogy végképp összedőlt, azt a kultúra szempontjából mondjuk, amely mindig a *jövő* szempontja. A jövő művészetét és irodalmát, az időre adott hangját többé nem a polgárság élményei csendítik meg. De a felszabaduló osztályok, melyeken az új életforma épül, a fejlődés mai fokán nem csupán maguk és nem *egyedül* építik ezt a jövőt, hanem karöltve azzal a polgári származású réteggel, mely osztályáról már rég leszakadóban, legbensőbb érdekeiben rég szembefordulva vele, —

hozzácsatlakozik és hozzá képes csatlakozni a dolgozók érdekeihez. Ez az állapot az igazi értelme a mai napi politikában használatos „haladó értelmiség” elnevezésnek.

8.

Az író, az igazi író nem választ témát; inkább a téma választja őt; nem keresi élményeit, hanem az élményei teremtik őt; nem azt írja, amit önként vállal, hanem amire kényszerül. Mármost a polgári származású írók, — a magyarság és Európa legjobbjai ma is jórészt ilyenek, — hátuk megett egy ragyogóan, egészen a csillagokig, a lét végső határáig kiépített életforma és világnézet rettentő robajú és filmszerű gyorsasággal lepergő összeomlásával, városaik romjai között egyszerre teljes ismeret- és eszményviláguk romjai előtt is találják magukat. Egyszerre rá kellett jönniök, hogy legvalóságosabb élményeik, melyekből eddig, — már régen csak egy virtuális gyülekezet számára, — művük templomát építették, — rommá és porrá hulltak. Az utóbbi évtizedek folyamán egyre mélyebbre húzódva vissza önmagukba, egyre jobban megszokva az öncélúság (vagy teljes céltalanság), a teljes individualitás légkörét, — a most egyszerre őket is elragadó nagy levegőn csak tátognak, lüktet a vérük és a legvégső kérdések partjára kivette találják kétéltű életüket. Egész világmépük, melyre mint egy tervrajzra, épült alkotásuk, összekúszalódott, visszájára csavarodott s ha a már eddig felépült mű nem is omlik vele, — az ezután építendőhöz semmi alapot nem ad. Ahol eddig is oly bizonytalanul álltak, — most végkép kitetszik, hogy csak vékony hártya volt a szakadék felett: visszavonhatatlanul *el kell lépni róla*. Vagy nem véve erről tudomást, a régi rajzon rakosgatnak tovább, ha már a valóságban nem is létezik; vagy a másik végleten élve át helyzetüket, úgy tűnik előttük, mintha az alkotás lehetősége bezárulna előttük, nem születhetvén újjá, nem azonosulhatván a kultúrát építő osztályokkal. Ami természetesen kétszeresen is lehetetlen, mert hiszen még az sem azonosult végső fokon önmagával s az onnan származók is, épp azok, akik osztályuk legforradalmibb, vagyis legteljesebb tartalmának adtak hangot, Gorkijtól József Attiláig, Majakovszkitól Illyésig, a legmagasabb fokon mind a polgári irodalom közös alapjába ágyazták eredendő hangjukat. De épp ezért nemcsak lehetetlen, szükségtelen is; ugyanezt kell tennie a felülről jövő írónak *másfele*: teljesen átélve a valóság kibomlását, az eddig is vágyott és sejtett „ideális” teljesség-igénynek most már meglelve a valóságban kiépülő lehetőségét, — beállni a most formálódó nagy közösségekbe és szószólója lenni a dolgozó nép életének, teljesebb életet teremtő nagy érdekeinek. Amint társadalmi és politikai síkon is ez az európai polgárság utolsó történeti szerepe, — a belőle származó művészek is ezt a szerepet elérve alkothatnak teljes érvényű műveket.

Ha az elébb azt mondtuk, hogy a kultúra szempontja mindig a jövő szempontja, ugyanakkor az is igaz, hogy anyaga viszont mindig a múlté. A művészet egyszerre jár előtte és utána a valóságnak. A *megtörténet* mondva, ad formát a *történeendőnek*. Az új életformák meghirdetése bizonyos pillanatban azoknak a lehetőségére, akik a régít élték át; de egyúttal már kikerülhetetlen köteleességük is.

Ahhoz még nem jutott el a proletariátus, hogy egyedül az „egész emberiség nevében lépjen fel a történelem dobogójára”; de igenis ahhoz, hogy aki az egész emberiség nevében akar fellépni, annak őt kelljen immár képviselnie.

A fasiszta terror, a háborús irtózat és a felszabadulás nagy hármasságát hirtelen, a magnézium fellobbanó fényének élességében világította be egy pillanatra a történelem homályban mozgó formáit. Mintha a színpadon, ahol eddig megszokott rendben folytak az előadások, — valami rettentő léghuzam hirtelen összehordott volna mindent a legnagyobb összevisszaságban: színészt, kosztümöt, padlást, rendezőt, szuffitát, süllyesztőt, az egész kelléktárat. A rabság, a nyomorúság és a szabadság, a magány, rémület és fellélegzés triptichonja akava-akaratlanul felvetette az emberi élet teljes látomását, a továbbélés és a jövő csupasz lehetőségeit. Mi, akik itt vagyunk, akik előtt a halál nem vágta el egyszeriben ezeket a kérdéseket, — azért vagyunk itt, hogy feleletet találjunk rájuk.

Nem könnyű egyértelműen felelni, s kivált annak, aki nem tartozik azok közé, akiket keresztül majd önkéntelenül is maga a történelem felel. Sokszor, különféle szempontokból állították már, sőt éppen a „homo aestheticusok“, hogy az írónak kegyetlennek kell lennie. Most ennek is új értelme bomlik ki előttünk. Az alkotó, természeténél, legsajátosabb képességénél fogva miniegy azonosulni kényszerül a történelemmel; s ezáltal annak kíméletlenségére is kényszerül. Sokszor önmaga ellen, saját érzelmeit tagadva s elszakadva azoktól, akiket emberi kötöttségeinél fogva szeret. Így kell felelnie a szenttelen vizsgán; s mindenki önhibáján kívül is irgalom nélkül elbukik, *ha nem tanult meg felelni rá*. Mert Vörösmarty tudósával mi is hasztalan kérdezzük:

„Élet- s halálban mért az a *lehet*,
az *élhet*, *halhat* mért van eltörölve?“

SOMLYÓ GYÖRGY